

Васенко О. Г., канд. біол. наук, доц.;

Черба О. В., наук. співр.

Науково-дослідна установа «Український науково-дослідний інститут екологічних проблем», м. Харків, Україна

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ РИБНОЇ ГАЛУЗІ

На сьогоднішній день риба і рибна продукція займають одне з найважливіших місць у світовій торгівлі. Частка виробленої в світі риби (харчової і нехарчової), яка в різних формах потрапляє на міжнародні товарні ринки, складає близько 35%.

Протягом останніх 60 років темпи зростання споживання харчової риби в світі значно перевищують темпи зростання населення. Так, у 1961 – 2017 роках загальний обсяг споживання в середньому становив 3,1% на рік, випереджаючи темпи річного приросту населення (1,6%). Темпи зростання показника випереджають швидкість росту споживання всіх інших тваринних білків (м'яса, яєць, молока – в середньому 2,1% на рік) за винятком птиці, споживання якої збільшується на 4,7% на рік. При цьому обсяги промислу вже кілька десятиків років істотно не змінюються і складають близько 90 млн т на рік. Збільшення обсягів відбувається за рахунок розвитку аквакультури [1].

Згідно звіту Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН (Food and Agriculture Organization of the United Nations, FAO) за 2020 рік, споживання харчової риби на душу населення збільшилося з 9 кг (в еквіваленті живої ваги) у 1961 році до 20 кг у 2017 році та з кожним роком зростає [2]. У Європі цей показник становить у середньому близько 22 кг. Взагалі, 2020 рік вважається початком нової ери збільшення споживання морепродуктів. Карантинні обмеження, крах сектора громадського харчування, видалена робота, закриття шкіл – всі ці руйнівні сили, викликані коронавірусом, сприяли збільшенню обсягів вживання морепродуктів. У 2024 році середнє споживання риби в світі на людину склало вже 21,2 кг на рік.

При цьому, починаючи з 2014 року, світове населення споживає в їжу більше штучно вирощеної риби, а не видобутої традиційним рибальством. За оцінками фахівців, до 2030 року частка вирощеної риби становитиме 60%.

Основними видами риб в промисловому рибальстві світу є наступні: перуанський анчоус, минтай, смугастий тунець, сардінелла, оселедець, скумбрія японська, північна путасу, десятиперая ставрида, тунець жовтоперий, японський

анчоус, атлантична тріска, риба-шабля, скумбрія атлантична, європейська сардина, аргентинський кальмар-іллекс, кальмар-дозідікуси, макрель, кілька балтійська і чорноморська, желтохвост, мойва, японський синій краб, креветки, мексиканський менхеден, канагурта, далекосхідна сардина.

З промислової точки зору ці риби поділяються на:

- морських, що завжди живуть в морі;
- прохідних, які проводять частину життя (велику) в морі та частина в річках, куди вони заходять в прісну воду для ікрометання;
- прісноводних, що живуть постійно в річках, озерах тощо [3].

В Україні рибна продукція в більшості є привозною. Частка імпорту складає близько 80% (рис. 1). В умовах воєнного стану вона підвищилась і становить вже більше 90%. Основними імпортерами риби є Норвегія, Ісландія та США. Лідер споживання – оселедець. Крім оселедця, в значних обсягах імпортуються скумбрія, хек, салака, лосось, кілька, минтай, мойва, сардини, нототенія.

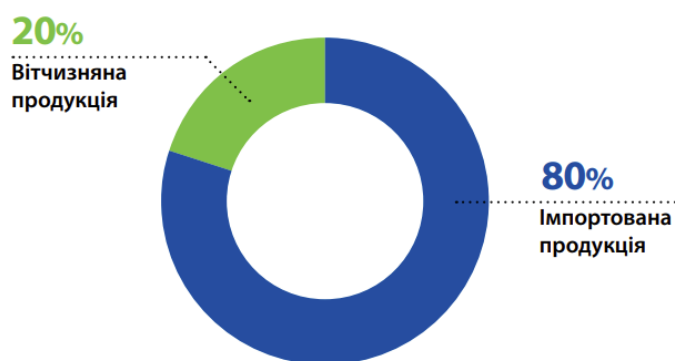

Рисунок 1 – Доля імпорту в загальному обсязі споживання рибної продукції [4]

Обсяги імпорту риби в Україну наведено на рисунках 2, 3.

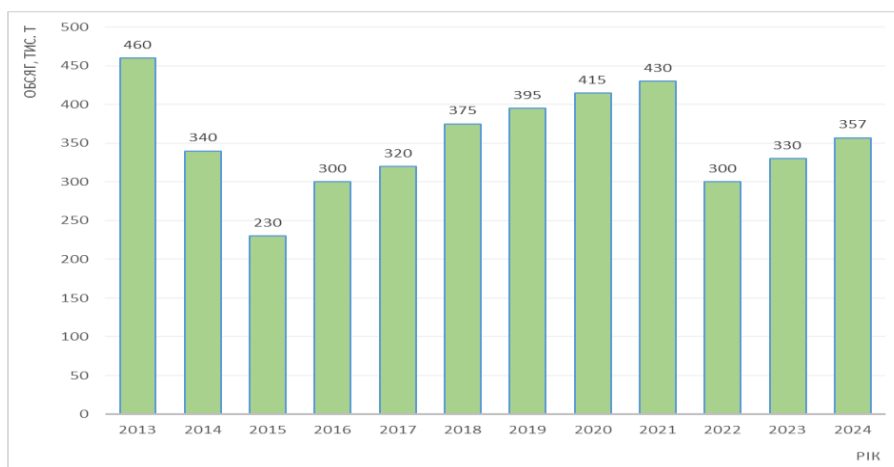

Рисунок 2 – Обсяги імпорту риби в Україну (тис. т)

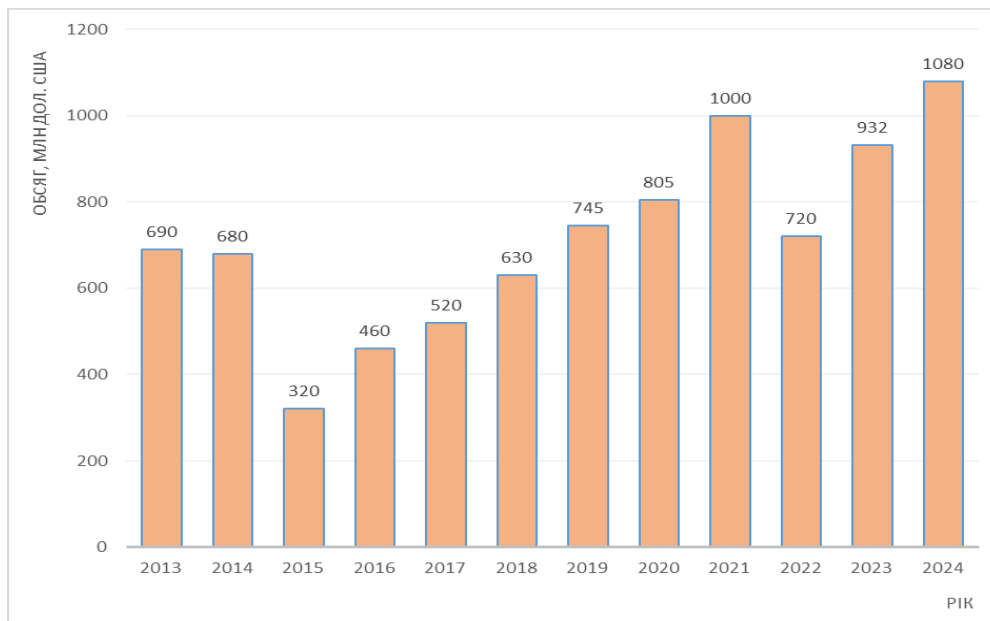

Рисунок 3 – Обсяги імпорту риби в Україну (млн дол. США)

Основними складовими рибної галузі України є наступні: прісноводна аквакультура, промисел на морському континентальному шельфі (Чорне та Азовське моря з лиманами) і промисел у внутрішніх водах [5]. При цьому, частка аквакультури складає близько 25% від загального вилову. Лідерами з виробництва продукції аквакультури в останні роки є Черкаська, Львівська, Хмельницька, Кіровоградська та Сумська області. Традиційними об'єктами аквакультури незмінно залишаються коропові.

Основу уловів складають карась сріблястий, лящ, плітка, плоскирка, рослиноїдні риби, тюлька, судак. Рибна промисловість виробляє морожену, охолоджену, солону, копчену рибу, рибні консерви, а також кормове борошно та іншу продукцію.

Двадцять років тому в Україні здобувалося близько 400 тис. т риби щорічно (рис. 4, 5). На жаль, в подальшому цей потенціал і можливості промислу в морських економічних зонах інших країн було втрачено, в результаті чого видобуток водних біоресурсів скоротився до 220 – 250 тис. т на рік (2007 – 2013 рр.). В результаті анексії Кримського півострова у 2014 році, видобуток знизився до 90 тис. т на рік (2014 – 2017 рр.) [1].

Внаслідок повномасштабного вторгнення РФ промисел в Азовському та Чорному морях було заблоковано, що також відобразилося на обсязі та складі виловів. Наразі не здійснюється промисловий вилов таких морських видів, як калкан, глоса, кефалеві, хамса, рапана, бичок, креветка, пеленгас, які становили значну частку

промислу у довоєнні роки.

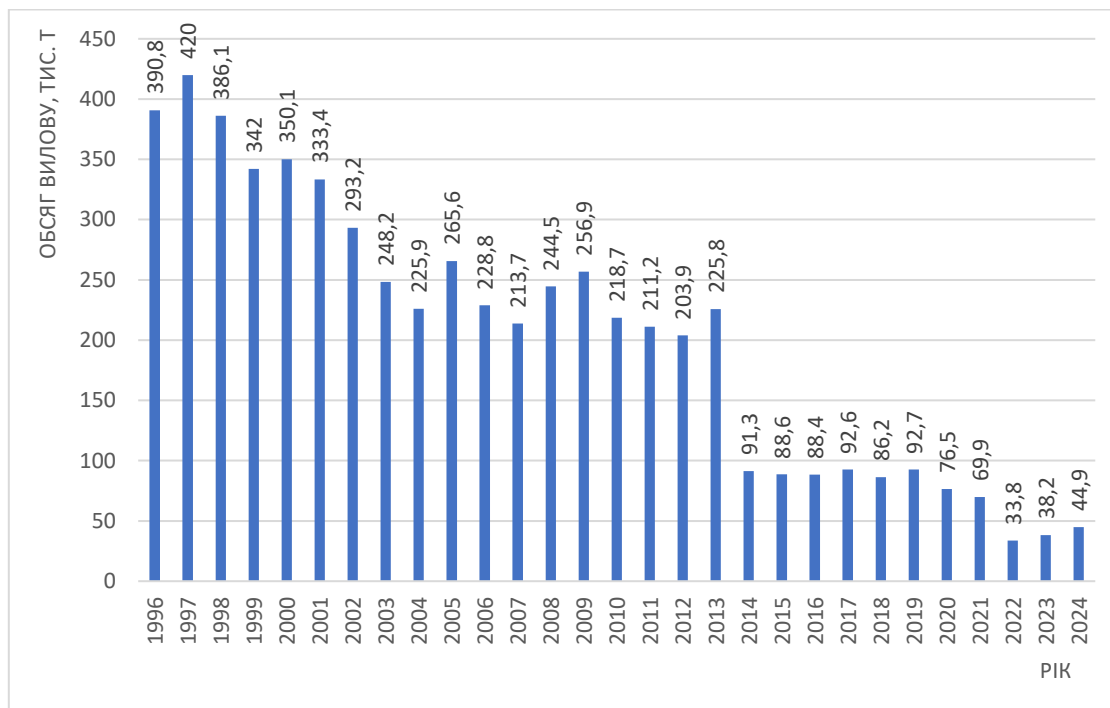

Рисунок 4 – Добування водних біоресурсів в Україні (1996 – 2024 рр.)

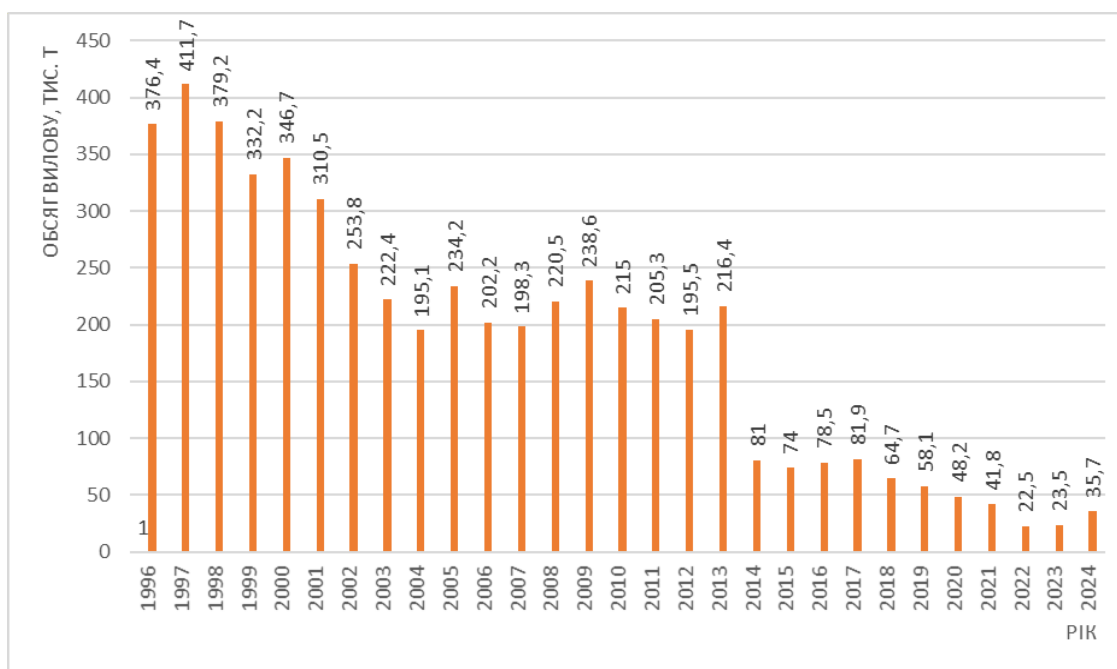

Рисунок 5 – Вилов риби в Україні (1996 – 2024 рр.)

Терористичне знищення окупантами Каховської ГЕС призвело до осушення Каховського водосховища, середній промисловий вилов якого складав близько 3 тис. т на рік.

Постійні обстріли, проблеми з логістикою, кадрові проблеми, черги на кордонах,

блокування пунктів пропусків на західних кордонах суттєво ускладнюють роботу галузі.

Окрім цього чинниками, що зумовлюють зниження обсягів добування водних біоресурсів, є недостатнє зариблення водойм, неналежний стан запасів основних промислових видів риб в Азово-Чорноморському басейні, недостатня кількість риболовних суден, їхній незадовільний технічний стан тощо [1].

Одночасно, в Україні зберігається проблема браконьєрства та неконтрольованого (незаконного) рибальства, у зв'язку з чим частина продукції залишається «в тіні». Практично кожен день Держрибагентство звітує про затримання браконьєрів рибної продукції в водоймах України [3].

Співвідношення між окремими складовими рибної галузі України наведено на рисунку 6.

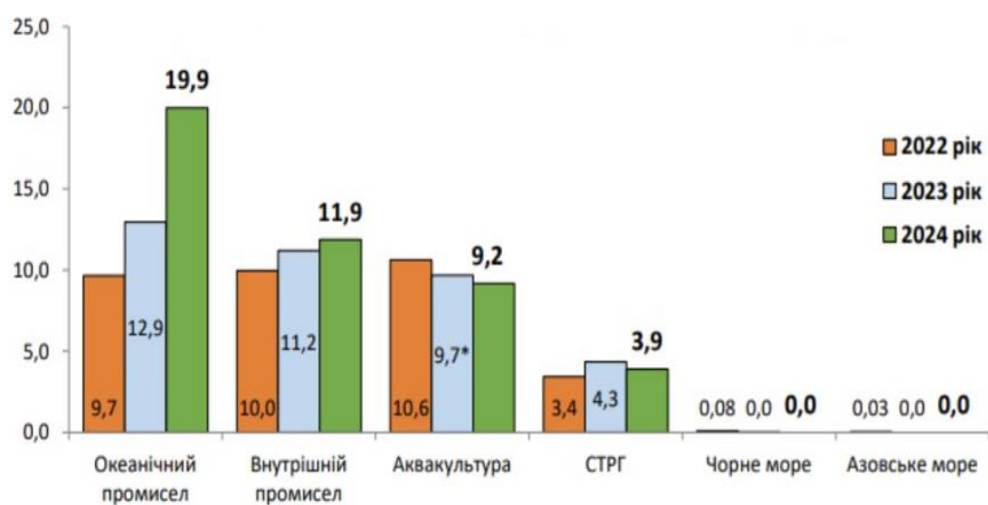

Рисунок 6 – Виллов водних біоресурсів (тис. т) окремими галузями водного господарства України [6]

Помітний сегмент у формуванні промислової рибопродукції водних об'єктів України займають внутрішні водойми, які забезпечуючи в останні роки біля 30 – 40% загального улову харчових водних біоресурсів (у 2010 – 2013 рр. цей показник становив 10 – 15%) [1]. Наразі, у зв'язку з тимчасовою недоступністю значної акваторії Чорного та Азовського моря для здійснення промислу, роль внутрішніх водойм у забезпеченні населення України високоякісною рибною продукцією суттєво зростає – на частку водосховищ, річок та гирлових систем припадає більше 85% загального улову риби у рибогосподарських водних об'єктах та на континентальному шельфі України.

Інформація щодо обсягів вилучення окремих видів водних біоресурсів на певних водних об'єктах країни за останні три роки наведена в таблиці 1.

Як видно з таблиці, вилов водних біоресурсів поступово відновлюється, однак ще не досяг довоєнних обсягів.

Таблиця 1 – Обсяг виловлення окремих видів водних біоресурсів на певних водних об'єктах

Назва водного об'єкту	Вилівлено водних біоресурсів, т		
	2022	2023	2024
Дніпровське водосховище	76,2	729,1	686,1
Дніпровсько-Бузька гирлова система	338,6	328,5	568,4
Кам'янське водосховище	223,5	2 492,7	2 535,3
Канівське водосховище	63,5	674,8	511,9
Каховське водосховище	0	0	0
Київське водосховище	455,0	714,1	584,5
Кременчуцьке водосховище	418,2	4 941,0	5 626,3
Кучурганське водосховище	0	0	0
Пониззя річки Дністер та Дністровський лиман	69,15	1 034,0	1 173,6
Річка Десна з озерами в межах Чернігівської області	0,3	11,9	3,2
Річка Дніпро в межах Чернігівської області	0,4	19,2	15,7
річка Дунай	22,0	125,2	138,3
Причорноморські лимани	85,0	120,0	39,2

Висновки

Рибна галузь, як на глобальному, так і на національному рівні, демонструє стійку динаміку трансформацій. У світі спостерігається стабільне зростання споживання рибної продукції, що випереджає темпи приросту населення, і ключову роль у цьому відіграє аквакультура, частка якої вже перевищила половину від загального обсягу споживання. Натомість, рибна галузь України характеризується високою залежністю від імпорту, який перевищує 90% від усього рибного ринку. Скорочення обсягів промислового рибальства, втрата доступу до морських ресурсів через воєнні дії, незадовільний стан рибальського флоту, руйнування гідротехнічної інфраструктури та браконьєрство є чинниками, які негативно впливають на економічний потенціал і міжнародну залежність держави від рибного імпорту, а головне, не сприяють забезпеченню внутрішнього ринку України важливою білковою продукцією. Водночас, аквакультура в Україні активно розвивається, особливо в центральних та західних регіонах, хоча її внесок у загальну структуру видобутку рибної продукції поки що залишається незначним. В умовах війни зростає значення внутрішніх водойм, з яких сьогодні надходить понад 85% уловів.

Цей факт свідчить про адаптацію галузі до обмежених природних і логістичних умов.

Перспективи розвитку рибної галузі України передбачають кілька ключових напрямів:

- створення умов для інтенсивного розвитку аквакультури, зокрема шляхом залучення інвестицій, запровадження сучасних технологій вирощування риби та стимулювання науково-дослідної діяльності в цьому напрямку;
- відновлення та підтримка промислового рибальства на внутрішніх водоймах за рахунок розвитку програм зариблення і модернізації риболовецького флоту;
- посилення заходів для боротьби з браконьєрством (цифровізація контролю, притягнення до відповідальності, запровадження дієвих штрафів);
- розвиток кооперації між дрібними виробниками;
- стимулювання внутрішнього споживання української рибної продукції та розширення експортного потенціалу.

У довгостроковій перспективі рибна галузь України може стати важливою складовою продовольчої безпеки та економічного зростання країни за умов системної підтримки з боку держави.

Література

1. Державне агентство меліорації та рибного господарств України. Електронний ресурс. URL: <https://darg.gov.ua>
2. Food and Agriculture Organization of the United Nations. Publications. URL: <https://openknowledge.fao.org/handle/20.500.14283/2>
3. Асоціація «Українських імпортерів риби та морепродуктів» (UIFSA). Електронний ресурс. URL: <https://uifsa.ua/news/news-of-ukraine>
4. Зелена книга. Аналіз рибної галузі України. К: Офіс ефективного регулювання. 228 с. URL: <https://brdo.com.ua/wp-content/uploads/2024/07/ZK-Analiz-rybnoi-galuzi-Ukrai-ny.pdf>
5. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2021 році. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. Електронний ресурс. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj-monitoring/natsionalni-dopovid-pro-stan-navkolyshnogo-prirodnogo-seredovyshha-v-ukrayini>

6. Публічний звіт голови державного агентства України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм Владислава Невеселого за 2024 рік. Державне агентство України з розвитку меліорації, рибного господарства та продовольчих програм. К. 2025. 18 с. URL: https://darg.gov.ua/_plani_roboti_ta_zviti_0_1045_menu_0_1.html